

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

АЛТУХОВА А.В.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРИНЦИПУ МІЦНОСТІ ЗНАНЬ

Розглядаючи проблему міцного засвоєння знань, доцільно відзначити, що вона традиційно посідала й посідає одне з провідних місць у дидактиці та має глибоке історичне й науково-теоретичне коріння.

Мета статті – на основі аналізу історико-педагогічної літератури узагальнити науково-педагогічні погляди провідних педагогів, визначити їх внесок у розвиток теорії формування міцних знань, виявити тенденції розвитку принципу міцності знань в історії педагогіки.

До історико-педагогічних передумов виникнення та становлення принципу міцності знань належать, насамперед, ідеї активності та свідомості в навчанні, проголошувані вченими протягом усього періоду становлення й розвитку педагогіки як науки.

Уперше принцип міцності в навчанні сформулював видатний чеський педагог Я.А. Коменський. Велика заслуга педагога полягає в становленні педагогіки як окремої науки. Він першим в історії визначив дидактичні принципи й тим самим виокремив науку про навчання (“Maghadidactik”) із наукового простору філософії (до цього питання навчання розглядала філософія). Важливою передумовою його принципів дидактики є положення про необхідність освіти для кожного, щоб стати людиною [3, с. 10].

Детальний аналіз педагогічної спадщини Я.А. Коменського свідчить про те, що він різко засуджував авторитарність, схоластику та догматизм середньовічної школи. Несвідомому, механічному заучуванню, догматичності навчання в школі того часу він протиставив вимогу свідомості навчання. На його думку, знання фактів без розуміння зв'язків між ними ще не дає повноцінного, міцного засвоєння. “Правильно навчати юнацтво – це не означає забивати в голови суміш слів, фраз, висловлювань, думок. Це означає розкривати здібність розуміти речі, щоб саме із цієї здібності, майже з живого джерела, потекли струмки знань” [3, с. 10].

Я.А. Коменський вважав, що процес пізнання є активним і є основою будь-якого навчання. Для педагога навчання – це процес органічного розвитку внутрішніх сил природи, глибокого розуміння, осмислення, ретельного їх пояснення, а потім уже закріплення, вираження в реченні та використання на практиці. На думку Я.А. Коменського, навчання складається з розуміння, пам'яті, мови та руки (застосування). Тому він досить широко пропагував активні методи навчання, що сприяють формуванню самостійності мислення в школярів, а отже, і міцності знань. Так, обґрунтовуючи дидактичні умови формування в учнів міцності знань, учений підкреслював, що потрібно послідовно закладати “міцну основу” знань у ході навчання за допомогою систематичних вправ та імітації зразків діяльності, які пропонує вчитель, не поспішати в навчанні, домагатися, щоб учні в цілому засвоїли весь матеріал. Великий педагог упевнений,

що тільки на міцних основах можна будувати ґрунтовні знання про все інше, на основах, які хитаються, усе буде хитатись [4].

Для досягнення справді міцних знань, як підкреслює Я.А. Коменський, важливо, щоб вони спиралися на органи чуття учнів. Педагог як сенсуаліст у теорії пізнання проголосив своєрідний гімн наочності, називаючи її “золотим правилом дидактики”. Але належну шану Я.А. Коменський віддав і слову вчителя.

Аналіз праць Я.А. Коменського (“Велика дидактика”, “Закони добре організованої школи”, “Похвала істинному методу”, “Про вигнання зі шкіл млявості”, “Про культуру природних дарувань”) засвідчив, що основними шляхами формування міцності знань школярів великий учений вважав вправи та повторення засвоєного учнями матеріалу. Він підкреслював, що повторене декілька разів міцно запам’ятовується. Причому при повторенні вголос необхідно розвивати в учнів уміння висловлювати те, що вони засвоїли, тому що при цьому засвоєння стає більш чітким і міцним. Із цією метою Я.А. Коменський рекомендує, щоб учні, засвоївши будь-який матеріал, намагалися навчити цього інших.

Інша позиція щодо формування міцних знань у Д. Локка. Навчання посідає в англійського педагога останнє місце, воно не є головним. Читати та писати, навчати наук Д. Локк вважає дуже важливим, але не головним. Навчання для нього істотне лише тоді, коли воно сприяє розвитку не тільки розумових, а й моральних сил. Д. Локк – великий ворог словесних, схоластичних знань, які не мають практичного значення. “Мета навчання – знання, а мета знань – практика” [3, с. 37].

Педагог порушує питання про розумову операцію – узагальнення, яке він пов’язує з роботою над фактами та висновками. Вироблення вміння самостійно думати – це один з основних принципів, на яких Д. Локк будує свою методику. Для педагога пріоритетним є розвиток думки, а не механічне заучування. Механічне заучування напам’ять не покращує ні пам’яті, ні розуму. Потрібно привчати дітей, підлітків до зосередженої розумової діяльності. Учений підкреслює, що потрібно привчати їх “часто розмірковувати та замислюватися над тим, про що їм треба пам’ятати” [3, с. 38].

Д. Локк, так само, як і Я.А. Коменський, вів боротьбу проти насильницького примушення в навчанні. Розвиток інтересу та любові до знань, виховання пізнавальних інтересів – це основні принципи, які мають бути основою методики навчання, які сприяють формуванню міцних знань.

Великий крок у розвитку педагогіки та стосовно проблеми формування міцних знань робить Ж.-Ж. Руссо. Навчання, на його думку, спрямовано на руйнування старого та побудову нового розумного суспільства.

Величезна заслуга Ж.-Ж. Руссо полягає в тому, що він вперше в історії дидактики широко та сміливо порушував питання про виховання самостійності й творчої активності в процесі навчання. Учні повинні самостійно набувати знання, виявляючи до них активне творче ставлення. “Моя мета – не повідомляти йому (Емілю) науку, а навчити його набувати її за необхідністю...” [3, с. 49].

Наступний крок робить видатний західноєвропейський педагог Й.Г. Песталоцці. На відміну від Ж.-Ж. Руссо, він вважає, що “будь-яке навчання людини є не що інше, як мистецтво сприяти прагненню природи до свого власного розвитку” [3, с. 49].

Так, Й.Г. Песталоцці, перебуваючи під сильним впливом ідей Ж.-Ж. Руссо, намагався застосувати його концепцію природовідповідності до

практики навчання. На цій основі він виводив свої відомі елементи знань: “число, форма, слово”. Заклавши в дитині ці елементи, вважав Й.Г. Песталоцці, учитель забезпечить міцність засвоєння знань. Педагог підкреслював, що розумовий розвиток потребує постійного вдосконалення логічних засобів для формування розумових здібностей. “Ці засоби... виходять із притаманної нам здатності вільно й самостійно зіставляти, розрізняти й порівнювати предмети... Тим самим дають нам змогу піднятися до розвиненої людської здібності до суджень” [4, с. 346].

Отже, Й.Г. Песталоцці рекомендував прогресивні для свого часу методи елементарного навчання, відкрив ряд прийомів, які полегшували засвоєння й зміцнення знань.

Подальший розвиток робить А. Дістервег. Учений узагальнив найкращі досягнення своїх попередників у вигляді системи принципів навчання. З кожного із цих принципів випливають правила навчання. Принцип міцності знань у А. Дістервега – це багатогранність, ґрунтовність вивчення, застосування та вправи. Виходячи із самодіяльності як основного фактора людської свідомості, педагог вважав, що освіта полягає не в поверховій широті знань, а в їх глибині та ґрунтовності. Набагато важливіше мати невелику кількість знань, здобутих за допомогою пізнавальної самостійності й перетворених у розумове надбання, ніж багато знань, але сприйнятих поверхово, неґрунтовно. Справжнє знання досягається в результаті своєрідного “пошуку” різних сторін одного й того самого предмета, зливанню теорії з практикою та багаторазових вправ у розумінні предмета. А. Дістервег, таким чином, порушив питання про своєрідну єдність знань, умінь і навичок. Педагог підкреслював, що для досягнення міцних знань необхідно: “не поспішати при вивченні основ”, уникати поверховості, “легко-важного ставлення”, частіше повертатися до старого матеріалу, повторювати попереднє в новому вигляді [3, с. 89].

Продовжуючи традиції своїх попередників, А. Дістервег іде далі в конкретизації та розробці принципу міцності знань.

Питання про характер та якість знань гостро постає в педагогічній спадщині вітчизняного педагога М.І. Пирогова. Він виступає ворогом формального знання, “офіційного шкільного”, “екзаменаційного” знання, відстоюючи принцип свідомого засвоєння матеріалу. Навчання повинно бути справою не лише пам’яті, а глибоким, свідомим, розумним засвоєнням знань. М.І. Пирогов підкреслює, що навчання кожного предмета було спрямовано на розвиток розумових здібностей учнів. “Той наставник, який викладає науку так, що вона свідомо засвоюється учнем, і діє на розвиток його душевних здібностей” [3, с. 171].

Будучи практиком, М.І. Пирогов гостро критикував навчання, зорієнтоване на роботу пам’яті учнів, механічне запам’ятовування та заучування; формальну постановку уроку, на якому ігноруються окремі учні, їх уміння працювати, їх труднощі та успіхи в засвоєнні знань.

Отже, спадщина Н.І. Пирогова по-новому розкриває питання боротьби проти словесно-догматичних заучених знань, педагог виступає за усвідомлення засвоєного матеріалу.

Цінний внесок у розробку питання формування міцних знань в учнів зробив видатний педагог К.Д. Ушинський. Він уперше розкрив поняття свідомості, міцності, системності засвоєння знань відповідно до вимог фізіології та психо-

логії того часу. Серед дидактичних положень К.Д. Ушинського, які зумовлюють засвоєння учнями повноцінних знань високого гатунку, велике значення має його вимога про необхідність досягнення найбільшої свідомості учнів у засвоєнні знань і навичок під керівництвом учителя та максимальної активності самих учнів. Основні пошуки в галузі вдосконалення навчального процесу педагог, перш за все, спрямовував на забезпечення свідомого й міцного засвоєння знань. К.Д. Ушинський тісно пов'язує свідомість навчання з міцністю. Так, для міцності знань велике значення має розвиток пам'яті учнів. Учений дає їй розгорнуте визначення, особливо детально характеризує її діяльність в онтогенезі, чого немає в його попередників.

Педагог по-новому висвітлив роль повторення в навчальному процесі: воно повинно бути безперервним, “запобігаючи забуванню”, а не зводиться до заучування або формального поновлення в пам'яті дитини вже давно забутого нею матеріалу [2].

Для досягнення більш міцних, ґрунтовних знань К.Д. Ушинський радив уміло поєднувати наочність та слово. Так, учений підкреслював: що більше органів чуття бере участь у засвоєнні образу, то точніше під керівництвом учителя, глибше, багатогранніше та міцніше лягає образ у свідомість і душу дитини. Багатогранне відображення предмета часто створює не тільки уявлення про предмет, а й сприяє глибокому розумінню його сутності [2].

К.Д. Ушинський розробив систему дидактичних умов і засобів, які забезпечують активізацію пізнавальної діяльності учнів, що, на думку педагога, сприяють засвоєнню ґрунтовних знань. Основні з них: порівняння та зіставлення; використання наочності й індуктивного методу, зв'язок навчання із життям; спонукання учнів до мовного вираження підсумків навчальної діяльності; посилення розумового навантаження відповідно до пізнавальної можливості учнів; озброєння їх уміннями та навичками навчальної праці.

Ідеї вченого про міцність засвоєння знань стали одним із важливих етапів розвитку теорії навчання.

Висновки. Отже, проблема міцного засвоєння знань має давні корені, а принцип міцності знань пройшов довгий шлях розвитку. Так, перша спроба сформулювати принцип належить Я.А. Коменському. Він вважав, що навчальний процес повинен будуватися за цим принципом. Слідом за Я.А. Коменським проблема міцного засвоєння знань розглядалася в нових аспектах Д. Локком, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, А. Дістервегом, М.І. Пироговим. Значний внесок у розробку принципу міцності знань зробив К.Д. Ушинський, який обґрунтував не тільки педагогічну, але й психологічну основу навчання.

На нашу думку, узагальнені погляди та поради провідних педагогів, за умови творчого використання, можуть бути корисними й у сучасній школі для вдосконалення навчального процесу.

Література

1. Белокур Н.Ф. Повышение качества знаний школьников / Н.Ф. Белокур. – Челябинск, 1976. – 107 с.
2. Гончаров Н.К. Педагогическая система К.Д. Ушинского / Н.К. Гончаров. – М. : Педагогика, 1974. – 272 с.
3. История педагогики и современность / [ред. кол.: проф. Ш.И. Ганелин (отв. ред.) и др.]. – Л., 1970. – 350 с.
4. Хрестоматия по истории педагогики / [под общ. ред. С.А. Каменева]. – М. : Учпедгиз, 1935. – 536 с.